

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

آیات الاحکام جزائی و قضائی

در موضوعات:

حدود؛ قصاص؛ دیات؛ قضا و شهادت

سید ابوالحسن حسینی ادیانی

عضو هیئت علمی دانشگاه الزهراء (س)

جهت استفاده دانشجویان کارشناسی ارشد فقه و حقوق اسلامی

سرشناسه: حسینی ادیبانی، ابوالحسن، ۱۳۳۴ -
عنوان و نام پدیدآور: آیات الاحکام جزایی و قضایی: در موضوعات حدود؛
قصاص؛ دیات؛ قضا و شهادت / سید ابوالحسن حسینی ادیبانی.
مشخصات نشر: تهران: دانشگاه الزهراء (س)، انتشارات، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری: ۱۸۷ ص.
وضعیت فهرست نویسی: فیفا
موضوع: Qur'an -- Law and legislation
موضوع: Qur'an -- Legislative hermeneutics
شناسه افزوده: دانشگاه الزهراء
رده بندی کنگره: ۵۱۹/۶/ح/۹۹/۶ BP
رده بندی دیوبندی: ۲۹۷/۱۷۴
شماره کتابشناسی ملی: ۵۲۶۰۳۵۶

آیات الاحکام جزایی و قضایی

در موضوعات: حدود؛ قصاص؛ دیات؛ قضا و شهادت

سید ابوالحسن حسینی ادیبانی

عضوهیئت علمی دانشگاه الزهراء (س)

ناشر:

انتشارات دانشگاه الزهراء (س)

ویراستار:

دکتر سید کریم خوش نظر

طراحی صفحات:

کارگاه گرافیک فرگاهی

نوبت چاپ: یکم، ۱۳۹۷

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۱۱۴-۱۵-۸

مراکز پخش:

ونک، دانشگاه الزهراء (س) تلفن: ۸۵۶۹۲۷۶۹-۸۸۰۴۸۹۳۳

بلوار کشاورز، نیش ۱۶ آذر، انتشارات دانشگاه الزهراء (س)

وبگاه فروش اینترنتی: <http://research.alzahra.ac.ir>

کلیه حقوق برای دانشگاه الزهراء (س) محفوظ است.

فهرست مطالب

۱	پیشگفتار: نکات ده‌گانه پیرامون آیات الاحکام
۱۱	فصل اول: آیات الاحکام حدود
۱۳	مقدمه: الف) حدّ در لغت و اصطلاح فقهی. ب) تعزیر در لغت و اصطلاح فقهی. ج) جرائمی که برای آنها حد تعیین شده است.
۱۸	مبحث اول: آیات حد فحشا
۱۸	گفتار اول: آیه / ۳۲ اسراء
۱۸	تبیین جملات
۱۹	حکم آیه: حرمت تکلیفی زنا
۲۰	فایده: حکم فحشا در ادیان گذشته

۲۰	گفتار دوم: آیه/۱۵ سوره نساء
۲۱	تبیین جملات
۲۳	احکام آیه: طلب شاهد و بینه؛ حبس ابد.
۲۴	فواید و نتایج: راه‌های اثبات فحشا، شهادت به کمتر از فحشاء حدی، مراحل شهادت، برخی از شرائط قبول شهادت.
۲۶	گفتار سوم: آیه/۱۶ سوره نساء
۲۶	تبیین جملات
۲۸	احکام آیه: ایذاء و مجازات مرتکبین فحشا؛ رها کردن در صورت توبه
۲۸	فواید: حکم توبه قبل از ثبوت جرم، توبه بعد از ثبوت جرم به وسیله اقرار، توبه بعد از ثبوت جرم به وسیله بینه.
۲۹	گفتار چهارم: آیه/۲ سوره نور
۲۹	تبیین جملات
۳۱	احکام آیه: حد جلد؛ حرمت دلسوزی در اجرای حد، حضور مومنان؛ حرمت ازدواج مؤمن و مؤمنه با زانیه و زانی.
۳۲	فواید و نتایج: موارد تغلیظ؛ تبدیل و تخفیف مجازات فحشا، دلیل حکم رجم، شرائط ثبوت حد زنا، راه نداشتن شفاعت؛ کفالت و عفو در زنا، شرائط احصان برای حد رجم.
۳۴	گفتار پنجم: الحاق آیاتی به آیات حد فحشا
۳۵	الف) آیه/۴۱ مائده
۳۵	شأن نزول آیه
۳۶	ب) آیه/۸۴ مؤمن
۳۶	تبیین جملات
۳۸	ج) آیه/۱۷۳ بقره
۳۸	تبیین جملات
۳۹	نکته لازم: تحقق مفهوم اکراه به فحشا در مورد مردان
۴۰	د) آیه/۴۴ سوره ص
۴۰	بیان مفردات
۴۲	ه) حکم لواط
۴۲	و) حکم مساحقه

۴۴

مبحث دوم:

آیات حد قذف

۴۴

مقدمه: حدّ قذف در راستای حفظ آبروی افراد جامعه

۴۵

حد قذف: سوره نور، آیه ۴/

۴۶

شأن نزول آیه

۴۶

تبیین جملات

۴۸

احکام آیه: حد جلد؛ ردّ شهادت؛ فسق قاذف؛ توبه از گناه قذف

۵۰

پرسش و پاسخ: حکم استثنا عقیب جملات متعدده

۵۱

فواید و نتایج: راه‌های سقوط حد قذف، اگر زوج یکی از شهود اربعه باشد؛ راه‌های ثبوت حد قذف، صور مختلف رجوع یکی از شهود پس از شهادت؛ قذف به ارث برده شود؛ حکم قذف مردان عقیف؛ حکم شهادت بر شهادت در حقوق؛ نکول بعضی از شهود از شهادت، حکم قذف به لواط و مساحقه، لعان استثنائی در حد قذف، شرائط قاذف.

۵۷

مبحث سوم:

آیات حد سرقت

۵۷

آیه ۳۸ و ۳۹ سوره مائده

۵۷

تبیین جملات

۶۰

احکام آیات: حدّ قطع ید؛ رفع حد با توبه

۶۲

فواید و نتایج: شرائط سارق در ثبوت قطع ید، شرائط مال مسروقه، کیفیت ارتکاب سرقت، راه‌های اثبات سرقت، طرح شاکی خصوصی، حکم سرقت در ادیان پیشین.

۶۶

مبحث چهارم:

آیات حد محاربه

۶۶

آیه ۳۳ و ۳۴ سوره مائده

۶۶

شأن نزول

۶۷

تبیین جملات

۷۰

احکام آیات: حد قتل؛ صلب؛ قطع؛ تبعید. نقش توبه در حد محارب

۷۲

فواید و نتایج: حکم مُفسِد فی الارض، چگونگی اجرای حکم صلب، عدم اعتبار نصاب در قطع، راه‌های اثبات محاربه، شرائط استیفای حدّ محاربه.

فصل دوم: آیات الاحکام قصاص

- ۸۱ گفتار اول: آیه/ ۳۲ سوره مائده
 ۸۱ تبیین جملات
 ۸۲ احکام آیه: قتل نفس عدوانی و زنده کردن نفس در تمثیل قرآنی
- ۸۳ گفتار دوم: آیه/ ۹۳ سوره نساء
 ۸۳ شأن نزول
 ۸۴ تبیین جملات
 ۸۴ احکام آیه: حرمت تکلیفی قتل نفس
 ۸۵ فواید و نتایج: انواع قتل، دیدگاه وعیدیه در مرتکب کبیره، توبه مُرتکب قتل عمد، راه های اثبات قتل.
- ۸۸ گفتار سوم: آیه/ ۱۷۸ سوره بقره
 ۸۸ شأن نزول
 ۸۹ تبیین جملات
 ۹۲ احکام آیه: تشریح قصاص؛ عفو با دیه؛ تعدی پس از عفو یا گرفتن دیه.
 ۹۳ فواید و نتایج: شرایط استیفای قصاص، عفو برخی از اولیای دم؛ قلمرو عفو مجنی علیه، حکم تعدد قاتل با مقتول واحد، حکم تعدد مقتول با قاتل واحد؛ از بین رفتن قاتل قبل از قصاص، حکم قصاص در مقتول مدیون، تراضی اولیای دم به دیه، تصمیم گیران در مورد قصاص و دیه، وارثان از دیه.
- ۹۹ گفتار چهارم: آیه/ ۱۷۹ سوره بقره
 ۹۹ تبیین جملات
 ۱۰۰ حکم آیه: تشریح حق قصاص.
- ۱۰۲ گفتار پنجم: آیه/ ۳۵ سوره اسراء
 ۱۰۲ تبیین جملات
 ۱۰۳ احکام آیه: حرمت قتل نفس، جواز قتل به حق؛ جعل حق قصاص؛ عدم تعدی در استیفای قصاص.
 ۱۰۳ فواید و نتایج: شبهه: تشریح قصاص اسراف در قتل است؛ لزوم اذن حاکم در استیفای قصاص؛ تساوی قاتل و مقتول در دین.

۱۰۵	گفتار ششم: آیه/۴۵ سوره مائده
۱۰۵	شأن نزول آیه
۱۰۶	تبیین جملات
۱۰۶	احکام آیه: تشریح حق قصاص در نفس؛ اطراف؛ جراحات؛ جواز اسقاط حق.
۱۰۷	فواید و نتایج: نقد و بررسی شبهه ناسخیت آیه، موارد وضع دیه در منافع اعضا؛ شرائط استیفای قصاص در اطراف، تشریح قصاص یا دیه در جراحات، پاسخ به اشکال نسخ احکام تورات.
۱۱۱	گفتار هفتم: آیه/۱۲۶ سوره نحل
۱۱۱	شأن نزول آیه
۱۱۲	احکام آیه: تشریح حق قصاص؛ مماثلت در مقام تقاص؛ برتری صبر و عفو بر انتقام و قصاص
۱۱۲	گفتار هشتم: آیه/۱۹۴ سوره بقره
۱۱۳	تبیین جملات
۱۱۳	احکام آیه: تشریح حق قصاص؛ مقابله به مثل در قصاص؛ قصاص در اماکن و ماه‌های حرام
۱۱۴	گفتار نهم: آیه/۴۱ و ۴۲ سوره شوری
۱۱۴	تبیین جملات
۱۱۵	احکام آیات: تشریح قصاص؛ لزوم مماثلت در مقام قصاص و تشویق به عفو
۱۱۵	گفتار دهم: آیه/۴۵ سوره نجم و ۱۶۴ سوره انعام.
۱۱۶	تبیین جملات
۱۱۶	حکم آیات: شخصی بودن جرم
۱۱۹	فصل سوم: آیات الاحکام دیات
۱۲۱	گفتار اول: آیه/۹۲ سوره نساء
۱۲۱	شأن نزول

- ۱۲۱ تبیین جملات
- ۱۲۴ احکام آیه: آزادکردن برده؛ تشریح دیه؛ تشریح روزه در صورت نیافتن یا نداشتن قیمت برده
- ۱۲۵ فواید و نتایج: عاقله چیست؟ مصادیق عاقله؛ موارد قتل خطائی، موارد ضمان عاقله، حکمت تأسیس عاقله، مقدرات دیه، دیدگاه فقهای مذاهب اسلامی در دیه کافر ذمی، دیه جزء میراث است، تشریح کفاره در قتل خطائی.

گفتار دوم: آیه/۱۲-۱۵ سوره مومنون

- ۱۲۹ تبیین جملات
- ۱۳۰ حکم آیات: دیه مراحل جنین با کمک روایات وارده
- ۱۳۱ فواید و نتایج: مقدرات دیه مراحل جنین، مقدار دیه قبل از ولوج روح، سقط جنین مؤؤده نیست؛ حکم قتل عمدی جنین، ضمان دیه جنین.

۱۳۳

فصل چهارم:

آیات الاحکام قضاء

- ۱۳۵ مقدمه: الف) قضاء در لغت و اصطلاح فقهی؛ ب) فرق قضا با فتوا ج) قضا و داوری از شئون نبوت و پیامبری است

گفتار اول: آیاتی در مشروعیت قضا و داوری

- ۱۳۸ تبیین جملات
- ۱۳۹ احکام آیه: مشروعیت قضا؛ وجوب حکم به حق؛ حرمت متابعت از هوای نفس.
- ۱۴۰ فواید و نتایج: تعریف مدعی و مُدعی، مستندات حکم قاضی، شرایط تصدی قضا

گفتار دوم: آیاتی در حرمت طرح دعوا نزد حکام جور.

- ۱۴۱ شأن نزول
- ۱۴۲ حکم آیه: حرمت طرح دعوا نزد حکام جور و بطلان حکم آنها، پاسخ به یک سؤال

- ۱۴۳ **گفتار سوم: آیاتی در لزوم طرح دعوا نزد حکام عدل**
- ۱۴۳ شأن نزول
- ۱۴۴ تبیین جملات
- ۱۴۴ احکام آیات: پذیرش حکم حاکم بحق؛ عدم پذیرش نشانه ضعف ایمان.
- ۱۴۴ فواید و نتایج: نشانه های ایمان؛ نصب قضات عادل در حاکمیت جور.
- ۱۴۵ **گفتار چهارم: آیاتی در حرمت حکم بغیر ما انزل الله.**
- ۱۴۵ تبیین جملات.
- ۱۴۶ احکام آیه: حکم به غیر ما انزل الله موجب کفر؛ ظلم و فسق است.
- ۱۴۶ **گفتار پنجم: آیاتی در وجوب حکم بر اساس قسط و عدالت.**
- ۱۴۷ احکام آیات: وجوب رد امانت ها (مالی، علم و پیمان های الهی).
- ۱۴۸ **گفتار ششم: آیاتی در حکم قاضی بر طبق علم خود.**
- ۱۴۸ شان نزول
- ۱۴۸ تبیین جملات
- ۱۴۹ احکام آیه: داوری قاضی بر طبق علم خودش، حرمت جانبداری از باطل
- ۱۵۰ فواید و نتایج: راه های حصول علم قاضی؛ تعارض بین علم قاضی و دیگر ادله اثبات دعوی. مراتب و درجات ادله اثبات دعوی.
- ۱۵۰ **گفتار هفتم: آیاتی در قضا و داوری بین اقلیت های دینی**
- ۱۵۱ احکام آیات: داوری برای اهل کتاب؛ وجوب عدالت در داوری بین آنها
- ۱۵۱ فواید و نتایج: بررسی ادعای نسخ داوری بین اقلیت های دینی؛ داوری بین اقلیت ها در قانون اساسی.
- ۱۵۳ **گفتار هشتم: آیاتی در حرمت اخذ رشوه در قضا و داوری**
- ۱۵۳ تبیین جملات.
- ۱۵۴ احکام آیه: حرمت اکل مال به باطل؛ رشوه بارزترین مصداق اکل مال به باطل و انحراف از عدالت قضائی.
- ۱۵۴ فایده: رشوه چیست؟

۱۵۵	گفتار نهم: آیاتی در جواز مشورت در اجرای حکم قضائی
۱۵۵	تبیین جملات
۱۵۶	احکام آیه
۱۵۷	یادآوری: حکم و داور در اختلافات زوجین

۱۶۱ **فصل پنجم: آیات الاحکام شهادت**

۱۶۳	گفتار اول: آیات تحمل و ادای شهادت
۱۶۴	تبیین جملات
۱۶۵	احکام آیات: وجوب عدالت در ادای شهادت؛ شهادت علیه خود؛ نفوذ شهادت در مورد خویشاوندان؛ حرمت ابهام و اجمال و اعراض از شهادت؛ حرمت تأثیر هوای نفس و دشمنی در ادای شهادت.
۱۶۶	فواید و نتایج: شرایط شاهد، شرایط علم شاهد، موارد اتهام شاهد، حکم شهادت فرزند علیه پدر؛ شهادت زوجین علیه یا له یکدیگر، استحباب تفریق شهود؛ احراز شرایط وقت اداء شهادت؛ تعداد شاهد در انواع حقوق؛ لزوم وجود شرایط وقت اداء شهادت.

۱۶۹	گفتار دوم: آیاتی در حرمت کتمان شهادت
۱۶۹	توضیح جملات
۱۶۹	احکام آیات: حرمت کتمان شهادت؛ جواز لعن کتمان‌کنندگان شهادت
۱۷۰	فواید و نتایج: کتمان شهادت از کبائراست. برخی از احکام اقرار. اقرار و شرایط اقرارکننده، انواع مُقَرَّبَه، اقرار شئی واحد برای دو نفر؛ انکار بعد از اقرار، شرایط مُقَرَّبَه؛ تعقیب اقرار به امر منافی، جایگاه اقرار در بین ادله اثبات، اقرار به امر مجهول، اقرار ورثه به دین مورث، اقرار مقید؛ اقرار به نسب و صور مختلف آن.

۱۷۳	گفتار سوم: آیاتی در برخی از موارد اِشهاد
۱۷۴	احکام آیات: وجوب اِشهاد در طلاق؛ وصیت؛ دین؛ بیع؛ عدالت شاهد؛ قسم دادن شاهد غیرمسلمان؛ حرمت عدم تحمل و ادای شهادت؛ جواز اجرت بر شهادت؛ جبران ضرر شاهد.

۱۷۵ فواید و نتایج: اقسام قسم؛ موارد کاربرد؛ شرایط حجیت قسم در فصل خصومت؛ تغلیظ در قسم؛ توریه و قسم دروغ؛ انواع قسم قضائی: بیّتی، تکمیلی و استظهاری، نکول از قسم و قسم مردوده؛ کراهت قسم خوردن.

گفتار چهارم: آیاتی در شرایط شهود

۱۷۸

شان نزول

۱۷۸

تبیین جملات

۱۷۸

۱۷۹

احکام آیه: وجوب تبیین در خبر فاسق؛ حجیت خبر عادل؛ حجیت خبر در احکام؛ موضوعات؛ فتوی؛ قضا؛ عدم شرط تعدد در مخبر.

۱۸۰

فواید و نتایج: تعریف گناه کبیره؛ معنای عدالت، راه‌های اثبات عدالت؛ لزوم احراز عدالت در افراد مجهول، جرح و تعدیل بیّنه؛ تعارض بیّنه جرح و معدّل؛ کشف فسق شهود در هنگام شهادت و حکم فسق طاری.

۱۸۳

کتاب‌شناسی

پیشگفتار

قبل از ورود در بحث آیات الاحکام مورد نظر سرفصل‌های این درس، شایسته است نکات ده‌گانه ذیل مورد توجه قرار گیرد. همچنین شایان ذکر است پاره‌ای از این نکات به مثابه اصول موضوعه بحث حاضر و پاره‌ای دیگر مربوط به شیوه نگارش و تدوین نگارنده می‌باشد: (۱) قرآن به عنوان کتاب آسمانی و میراث جاوید پیامبرگرامی اسلام (ص)، مشتمل بر انواعی از معارف و تعالیم در زمینه‌های اعتقادی، اصول اخلاقی، تاریخ پیامبران و اقوام پیشین، اخبار غیبی، حقایق علمی، احکام و دستورالعمل‌های زندگی و... است، و همانگونه که مشهور است از میان ۶۲۰۴، ۶۲۱۴، ۶۲۱۹، ۶۲۲۵، ۶۲۳۶ آیه قرآن، حدود ۵۰۰ آیه مربوط به احکام عملی اسلام است که از آنها به "آیات الاحکام" تعبیر می‌شود.

فقیه مجاهد، شهید ثانی (ش/ ۹۶۶ ه.ق) در کتاب القضاء شرح لمعه تعداد آنها را بالغ بر پانصد آیه دانسته است. علامه فخرالدین ابن متّوج بحرانی (م/ ۸۲۰ ه.ق) نیز کتابش را "النهاية في تفسير الخمسة آية في الاحكام" نام نهاده است، ولی علامه فاضل مقداد (م/ ۸۲۶ ه.ق) تصریح می‌کند که بین فقها چنین شهرت یافته که آیات مربوط به احکام

فقهی پانصد آیه است، ولی این تعداد با ملاحظه آیات متکرر و متداخل است؛ وگرنه آیات الاحکام کمتر از این تعداد است.^۱

سید امیرابوالفتح جرجانی (م/ ۹۷۶ ه. ق) می‌گوید: بعضی از محققان گفته‌اند که حدود سیصد و پنجاه و نه آیه است که بر پانصد حکم فقهی دلالت می‌کنند.^۲ نویسنده معاصر محمد باقر ایروانی تعیین عدد معین را کار دشواری دانسته؛ و علت آن را اختلاف دانشمندان در دلالت بعضی از آیات بر احکام مورد نظر می‌داند. وی پس از نقل نمونه‌هایی از این دست آیات می‌گوید: با احتساب این قبیل آیات، رقم آیات الاحکام نزدیک به ششصد آیه می‌رسد.^۳ به هر حال، در تعداد دقیق آیات الاحکام نظر واحدی بین فقها و مفسران وجود ندارد.

۲) تردیدی نیست که آیات الاحکام قرآن از جایگاه و اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، و این آیات مبنای قواعد فقه و اساس استنباط احکام شرعی می‌باشد. در علم اصول از چهار دلیل معتبر؛ یعنی کتاب، سنت، اجماع و عقل؛ دو دلیل اول لفظی و دو دلیل دیگر لُبی است - زیرا یکی ناظر بر رأی و نظر بوده و دیگری از درک و کشف حکایت می‌کند - هنگامی فقیه به سراغ دلیل لُبی اجماع و عقل می‌رود که از کتاب و سنت، دلیلی بر مسأله فقهی خود نیافته باشد وگرنه تمسک به آن دو، اجتهاد در مقابل نص است. از سوی دیگر، اعتبار این دو دلیل نیز از آن حیث است که یا کاشف از سنت است، یا ملازم با حکم شرعی است، وگرنه برای صرف اتفاق نظر افراد غیر معصوم؛ یا عقل غیر مصون از خطا - در غیر ضروریات - حُجَّتِی نیست.

شایان ذکر است از دو دلیل اصلی استنباط احکام، سنت نیز به نوبه خود متکی به کتاب است؛ زیرا در بسیاری از موارد از جمله در تعارض روایات برای یافتن راه حل و خروج از بن بست، باید روایات بر قرآن عرضه شوند، و روایات موافق با قرآن مورد استناد قرار می‌گیرد و روایات مخالف مردود شمرده می‌شود.^۴ از سوی دیگر، رسول خدا (ص) و امامان

^۱ فاضل مقداد، کنز العرفان فی فقه القرآن، ۵/ ۱.

^۲ جرجانی، تفسیر شاهی، ۶/ ۱.

^۳ ایروانی، دروس تمهیدیه فی تفسیر آیات الاحکام، ۲۲/ ۱ (مقدمه).

^۴ کلینی، اصول کافی، ۵۵/ ۱. حرّ عاملی، وسائل الشیعة؛ ۷۸/ ۱۸.

معصوم^(ع) مفسر و مبین قرآن معرفی شده‌اند، و در حقیقت سنت شرح و تفسیری بر قرآن تلقی می‌شود، از این روی می‌توان گفت اصلی‌ترین دلیل همان قرآن است.

(۳) پرواضح است که توجه به آیات الاحکام و اهمیت بسزای آن، به معنای انحصار استنباط احکام از قرآن و بی‌نیازی از سنت نیست؛ زیرا چنانکه گفته شد، خداوند رسول خدا^(ص) را مبین و مفسر قرآن معرفی کرده است؛ و آیات ذیل گویای این حقیقت است:

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ (نحل/۴۴).

در این آیه، شرح و توضیح و تفسیر کلیات اصول عقیدتی، احکام عبادی، معاملی و جریانات سیاسی و... بر عهده رسول خدا^(ص) نهاده شده است.

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ... (ابراهیم/۴).

هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ

الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ... (جمعه/۲).

البته بر طبق آیه "وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ، إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ". (نجم/۳)، بیانات رسول خدا^(ص) در تفسیر و تبیین قرآن، عیناً وحی الهی بوده و از خود حضرت نیست؛ زیرا چنانکه معروف است به رسول خدا^(ص) دو بار وحی می‌شد، یک بار اصل قرآن و نوبت دیگر تفسیر و توضیح آن. و آیات چهارگانه "لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ، إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ، فَإِذَا قَرَأَهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ، ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ (قیامت/۱۶)". به منزله جمله معترضه‌ای است که در بین آیات مربوط به نشانه‌های قیامت واقع شده است، و خداوند تذکر فشرده‌ای را به پیامبرش درباره قرآن می‌دهد. تفسیر معروفی که از ابن عباس در کتب حدیث و تفسیر در مورد این آیات نقل شده، این است که رسول خدا^(ص) به خاطر عشق و علاقه شدیدی که به دریافت حفظ وحی داشت، وقتی که وحی به وسیله جبرئیل نازل می‌شد، رسول خدا^(ص) از بیم آنکه مبدا آن را فراموش کند، قرائت آن را تکرار می‌کرد و هنوز جبرئیل وحی را به پایان نرسانده، رسول خدا^(ص) شروع به خواندن ابتدای آیه می‌نمود که خداوند او را از این عمل نهی کرده، می‌فرماید:

زبان را برای تأکید بر کلمات آیات، قبل از انقضا و اتمام وحی حرکت مده؛

جمع آوری آیات و خواندن آن بر توباست، و این برای آن است که بتوانی

قرآن را کاملاً و با توجه تمام به قلب و حافظه ات بسپاری و به موقع آن را تلاوت کنی و سپس ما مقصود آن را به تو بیان می‌کنیم. همچنین این آیه *وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيُهُ* (طه/۱۱۴). نیز آن حضرت به شتاب نکردن در خواندن قرآن قبل از اتمام وحی، و انصاف و استماع به هنگام دریافت وحی مامور شده است.^۱

بنابراین، بیانات رسول خدا^(ص) در تفسیر و تبیین آیات که به آن سنت گفته می‌شود، نیز وحی است که مفسران از آن به «وحی بیانی» یاد می‌کنند. در نتیجه، آنچه را که رسول خدا^(ص) در راستای تفسیر، تبیین و تفصیل احکام قرآنی بیان کرده، نیز حجت است. خداوند در قرآن برای نکته تاکید ورزیده، می‌فرماید: *وَمَا اتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُم عَنْهُ فَانْتَهُوا...* (حشر/۷).

همچنین فریقین از آن حضرت نقل کرده‌اند، که فرمود: *"خُذُوا عَنِّي مَنَاسِكَ دِينِكُمْ"*^۲ یا اینکه فرمود: *"صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي"*؛ پس در تفسیر آیات الاحکام نیز باید همانند آیات سایر موضوعات از سنت استفاده شود. ناگفته نماند راه دریافت سنت پیامبر^(ص) در مذاهب اسلامی متفاوت است؛ امامیه سنت رسول خدا^(ص) را از طریق اهل بیت او یا صحابه‌ای که وثاقت آنها ثابت شده باشد دریافت می‌کند، ولی مذاهب اهل سنت آن را از هر کسی که از عنوان صحابی یا تابعی برخوردار باشد، می‌گیرند. البته جای بررسی این مسأله (مبحث حجیت سنت) علم اصول است و علاقمندان می‌توانند به آن مراجعه کنند. (۴) پرواضح است که در قرآن *مُحَكَّم* و *مُتَشَابِه*، خاص و عام، *نَاسِخ* و *مَنْسُوخ*، *مُجْمَل* و *مُبَيَّن*، *مُطَلَق* و *مُقَيَّد* و... وجود دارد، و به حکم *"إِنَّ الْقُرْآنَ يُصَدِّقُ بَعْضُهُ بَعْضاً"*^۳ یا *"إِنَّ الْقُرْآنَ يُفَسِّرُ بَعْضُهُ بَعْضاً"*، آیه‌ای از قرآن آیه دیگر را تبیین، تقیید، تخصیص و... می‌زند؛ بر همین منوال، می‌توان ادعا کرد که بسیاری از عمومات، مطلقات، متشابهات، منسوخات و مجملات قرآن، توسط *مُخَصِّصَات*، *مُقَيَّدَات*، *مُحَكَّمَات*، *نَاسِخَات* و

^۱ طبرسی، مجمع البیان؛ ۶۰۰/۱۰. علامه طباطبائی، المیزان، ۱۰۹/۲۰.

^۲ علامه مجلسی، بحار الانوار، ۲۷۹/۸۶.

^۳ شریف رضی، نهج البلاغه، خطبه ۱۸.

مُبَيِّنَاتِ كِه دَر سَنَّتْ اَمَدَه، تَوْضِيح وَ تَبْيِيْن مِي يَابَد وَ مَرَاد جَدِّي آيَات رَا أَشْكَار مِي نَمَايَد. اميرمؤمنان^(ع) دَر نَهْجِ الْبَلَاغَه مِي فَرْمَايَنْد:

كِتَابُ رَبِّكُمْ فِيكُمْ... بَيْنَ مُثَبَّتٍ فِي الْكِتَابِ فَرَضُهُ وَمَعْلُومٍ فِي السَّنَةِ نَسْخُهُ؛ وَ
وَاجِبٍ فِي السَّنَةِ أَخْذُهُ وَ مُرْتَحِّصٍ فِي الْكِتَابِ تَرْكُهُ، وَبَيْنَ وَاجِبٍ بِوَقْتِهِ وَ زَائِلٍ
فِي مُسْتَقْبَلِهِ...^۱

بِنَا بَرَايْن، دَر تَفْسِير وَ تَبْيِيْن آيَاتِ الْاِحْكَام، هَمَانَنْد دِيْگَر آيَاتِ مَرْتَبَطْ بَه سَايِر مَوْضُوعَاتِ قُرْآن؛ بِي نِيَازِي اَز سَنْت، اَمْرِي نَامَعْقُول وَ غَيْر قَابِلِ اِمْكَانِ اسْت.

۵) دَانَشْمَنْدَانِ اِسْلَامِي دَر تَدْوِيْن وَ تَفْسِيرِ آيَاتِ الْاِحْكَامِ شِيَوْه‌هَائِي مَخْتَلَفِي رَا بَر گَزِيْدَه اَنْد: بَر خِي اَز اَنْاَن آيَاتِ فِقْهِي قُرْآن رَا طَبَقِ تَرْتِيْبِ نِگَارَشِ قُرْآنِ كِنُونِي - اَز سُوْرَهٗ حَمْدِ تَا نَاس - تَفْسِيرِ نَمُوْدَه اَنْد. بِيْشْتَر كِتَاب‌هَائِي آيَاتِ الْاِحْكَامِ اَهْلِ سَنْتِ بَه اَيْنِ شِيَوْه تَدْوِيْن يَافْتَه اسْت؛ مِثْلِ اِحْكَامِ الْقُرْآنِ جِصَّاصِ رَا زِي، اِحْكَامِ الْقُرْآنِ اِبْنِ عَرَبِي وَ آيَاتِ الْاِحْكَامِ صَابُونِي وَ... عِدَه‌اِي دِيْگَر اَز فِقْهَاءِ، آيَاتِ فِقْهِي قُرْآن رَا طَبَقِ تَرْتِيْبِ كِتَاب‌هَائِي فِقْهِي - اَز طَهَارَتِ تَا دِيَات - تَفْسِيرِ كَرْدَه اَنْد. بَسِيَاْرِي اَز فِقْهَاءِ اِمَامِيَه؛ هَمْچُونِ فَاضِلِ مَقْدَادِ دَر كَنْزِ الْعُرْفَانِ، مَحْقُقِ اَرْدَبِيْلِي دَر زُبْدَه الْبِيَانِ، قَطْبِ رَاوَنْدِي دَر فِقْهِ الْقُرْآنِ وَ كَاظِمِي دَر مَسَالِكِ الْاِفْهَامِ بَه اَيْنِ شِيَوْه عَمَلِ كَرْدَه اَنْد.

بَر خِي دِيْگَر، آيَاتِ فِقْهِي قُرْآن رَا بَه تَرْتِيْبِ نَزْوَلِ آيَاتِ تَنْظِيْمِ كَرْدَه اَنْد كِه اَز جَمْلَه مِي تَوْان بَه مَحْمُودِ شَهَائِي اِشَارَه كَرْدِ كِه دَر اَدْوَارِ فِقْهِ بَعْضِي اَز آيَاتِ الْاِحْكَامِ رَا بَه تَرْتِيْبِ نَزْوَلِ ذِكْرِ كَرْدَه وَ تَوْضِيحِ مَخْتَصِرِ دَاْدَه اسْت. بَه نَظَرِ مِي رَسَدِ رُوشِ دَوْمِ مَنَاسِبِ تَرِيْنِ شِيَوْه تَفْسِيرِ آيَاتِ الْاِحْكَامِ اسْت. اَلْبْتَه دَر اَيْنِ شِيَوْه نِيْزِ كِتَاب‌هَائِي دَر زَمِيْنَهٗ آيَاتِ الْاِحْكَامِ بَا تَوْجِه بَه نَوْعِ مَوْضُوعَاتِ اِحْكَامِ تَأْلِيْفِ شُدَه اسْت؛ هَمَانَنْدِ آيَاتِ الْاِحْكَامِ حَقُوْقِي، آيَاتِ الْاِحْكَامِ مَدْنِي؛ آيَاتِ الْاِحْكَامِ جَزَائِي، آيَاتِ الْاِحْكَامِ عِبَادِي، آيَاتِ الْاِحْكَامِ سِيَاْسِي وَ...

شِيَوْه نِگَارَنْدَه دَر اَيْنِ نَوْشْتَارِ، شِيَوْهٗ مَوْضُوعِي دَر مَحْدُودَه آيَاتِ جَزَائِي وَ قِضَائِي اسْت كِه بَه مَوْضُوعَاتِ حُدُودِ، قِصَاصِ، دِيَاتِ، قِضَا وَ شَهَادَاتِ مِي پَر دَاَزْدِ وَ دَر نَتِيْجَه، تَعْدَادِ مَحْدُودِي اَز آيَاتِ الْاِحْكَامِ مَوْرِدِ بَحْثِ وَ بَر رَسِي قَرَارِ خَوَاْهَدِ گَر فْت.

^۱ همو، نهج البلاغه، خطبه ۱.

۶) احکام جزائی اسلام که در کتاب های "حدود، قصاص و دیات" آمده است، عبارتند از کیفر و مجازات هائی که شارع مقدس برای ارتکاب بعضی از جرائم و تضييع حقوق تعیین کرده است. عمل و اجرای این احکام نیازمند به دستگاه قضائی قاطع و عادل، و مجریان قوی و قدرتمند و امین است، و دستگاه قضائی بایستی این احکام را از طریق آمارات شرعی و راه های قانونی اثبات کند. برخی از احکام آنها در دو کتاب قضا و شهادت آمده است. در نتیجه، مکلفان و مخاطبان اصلی این آیات حکومت اسلامی است.

امیرمؤمنان^(ع) در نهج البلاغه هدف از قبول خلافت را اقامه حدود بیان کرده است:

اللَّهُمَّ إِنَّكَ تَعْلَمُ أَنَّهُ لَمْ يَكُنِ الَّذِي كَانَ مِمَّا تَنَافَسَ فِي سُلْطَانٍ وَلَا التَّمَّاسِ شَيْءٍ
مِنْ فُضُولِ الْخَطَامِ... فَيَأْمَنُ الْمَظْلُومُونَ مِنْ عِبَادِكَ وَتُقَامُ الْمُعْظَلَةُ مِنْ
حُدُودِكَ...^۱

حضرت در خطبه دیگر در وظایف امام عادل می فرماید:

إِنَّهُ لَيْسَ عَلَى الْإِمَامِ إِلَّا مَا حُمِّلَ مِنْ أَمْرِ رَبِّهِ: الْإِبْلَغُ فِي الْمَوْعِظَةِ، وَالْاجْتِهَادُ
فِي النَّصِيحَةِ؛ وَالْإِحْيَاءُ لِلسُّنَّةِ؛ وَإِقَامَةُ الْحُدُودِ عَلَى مُسْتَحَقِّيهِ؛ وَإِصْدَارُ
السُّهْمَانِ عَلَى أَهْلِهَا.^۲

افزون بر مطالب یاد شده، بعضی از جرائم به گونه ای می باشند که در صورت اثبات، مشمول یک حد و مجازاتند، و در صورت عدم اثبات، مشمول حدّ دیگر؛ مثلاً مدعی زنا در صورت اثبات ادعایش، حدّ زنا را بر متهم ثابت می کند، و در صورت عدم اثبات، خودش به عنوان مُفْتَرِي و قاذف، حدّ می خورد؛ یعنی مدعی عنوان مُفْتَرِي پیدا می کند. همین طور است نرسیدن شهود به حدّ نصاب یا اختلاف آنها در شهادت و... پرواضح است که اجرای این امر خطیر بدون وجود حکومت صالح ممکن نبوده و از عهده آحاد مردم خارج است.

۷) اجرای حدود در عصر غیبت امام معصوم^(ع)، بر عهده فقیه مَبْسُوط الْيَدِ و جامع الشرائط است. در صورت عدم وجود حکومت اسلامی، یا انحراف حکومت، یا

^۱ شریف رضی، نهج البلاغه، خطبه ۱۳۱.

^۲ همو، نهج البلاغه، خطبه ۱۰۵.

عدم تمکّن فقیه، این امر، وظیفه عدول مؤمنین است؛ زیرا فلسفه تشریح این احکام، تأمین مصلحت عامه، ریشه‌کن کردن فساد و جلوگیری از گسترش فسق و فجور و طغیان در جامعه است، و این مهم با اختصاص داشتن این احکام به یک زمان خاص منافات دارد. بنابراین، حکمت تشریح این احکام ایجاب می‌کند که به این احکام در عصر غیبت، همانند عصر حضور عمل شود.

از سوئی، ادله اجرای حدود همانند ادله سایر احکام، عام و مطلق است و اختصاص به زمان خاصی ندارند؛ به طور مثال آیات "الرَّانِيَةُ وَالرَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةً جَلْدَةً... (نور/۲)" یا "وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا... (مائده/۳۸)" مطلق‌اند و اطلاق این آیات، مقتضی اجرای حدود در هر عصر و زمانی است و اگر هر کسی بخواهد به دلخواه آن را اجرا کند، هرج و مرج لازم می‌آید؛ پس باید فرد یا گروه خاصی متصدی آن شوند و قدر متیقّن در اجرای حدود در عصر غیبت امام معصوم^(ع)، فقیه جامع الشرائط است؛ چنانکه در توقیع شریف امام زمان^(عج) در پاسخ سؤالات اسحاق بن یعقوب آمده است:

فَأَمَّا الْحَوَادِثُ الْوَاقِعَةُ فَارْجِعُوا فِيهَا إِلَى زُورَةِ أَحَادِيثِنَا؛ فَإِنَّهُمْ حُجَّتِي عَلَيْكُمْ وَأَنَا حُجَّةَ اللَّهِ عَلَيْهِمْ...^۱

فقیه عظیم الشان امامی، شیخ محمد حسن نجفی اصفهانی (۱۲۶۶ه.ق) در این مورد

می‌نویسد:

لَا يَجُوزُ لِأَحَدٍ إِقَامَةُ الْحُدُودِ إِلَّا لِإِمَامٍ^(ع) مَعَ وُجُودِهِ وَبَسْطِ يَدِهِ؛ أَوْ مَنْ نَصَبَهُ الْإِمَامُ لِأَقَامَتِهَا خَاصَّةً أَوْ لِمَا يَشْمَلُهَا؛ وَلَا خِلَافَ أَجْدُهُ فِي الْحُكْمِ؛ بَلْ عَنِ الْغُنْيَةِ وَالسَّرَائِرِ الْإِجْمَاعِ عَلَيْهِ، بَلْ فِي الْمَحْكِيِّ عَنِ الثَّانِي دَعَاؤُهُ مِنَ الْمُسْلِمِينَ.^۲

معظم له در مورد اقامه حد توسط پدر بر فرزند، و شوهر بر زن می‌گوید:

الاقْوَى عَدَمُ الْجَوَازِ.^۳

وی در مورد عصر غیبت می‌نویسد:

يَجُوزُ لِلْفُقَهَاءِ الْعَارِفِينَ إِقَامَةَ الْحُدُودِ فِي حَالِ غَيْبَةِ الْإِمَامِ^(ع) كَمَا لَهُمُ الْحُكْمُ

^۱ شیخ صدوق، کمال الدین و تمام النعمه؛ ۲/۴۸۵.

^۲ نجفی، جواهر الکلام، ۲۱/۳۸۶.

^۳ همو؛ ۲۱/۳۹۰.

بَيْنَ النَّاسِ مَعَ الْاَمْنِ مِنْ ضَرَرِ سُلْطَانِ الْوَقْتِ؛ وَيَجِبُ عَلَى النَّاسِ مُسَاعَدَتُهُمْ
عَلَى ذَلِكَ، وَبِالْجُمْلَةِ الْمُجْتَهِدُ الْمُطْلَقُ الْجَامِعُ لِلشَّرَائِطِ هُوَ الْمُتَيَقِّنُ مَنْ
النُّصُوصِ وَالْاِجْمَاعِ بِقِسْمِيهِ؛ بَلِ الصَّرُورَةُ مِنَ الْمَذْهَبِ نِيَابَتُهُ فِي زَمَنِ الْعَيْبَةِ
عَنْهُمْ (ع)^۱!

نتیجه آنکه، اجرای این حدود را نمی توان به صاحبان حق واگذار کرد؛ زیرا واگذار کردن قصاص به ولی دم بدون مراجعه و اذن حاکم شرع، موجب اختلال نظام و ناامنی می گردد که مستلزم نقض غرض شارع از تشریح حدود و قصاص و دیگر قوانین بازدارنده است. البته اجرای حق الله که مدعی خاص ندارد با حکومت و دستگاه قضائی منصوب از سوی حکومت اسلامی است، و در صورت انحراف حکومت، بر عهده فقیه جامع الشرائط، و در صورت مبسوط الید نبودن فقیه بر عهده عدول مؤمنین است، و در حق الناس که مدعی خاص دارد، نیز استیفاء و اجرای آن منوط به اجازه حاکم و قاضی است.

۸) بیانات قرآن در مقام تشریح احکام، متنوع و گوناگون است؛ مثلاً طلب فعل را گاهی به ماده امر "إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ" نحل/۹۰؛ گاهی به صیغه إِفْعَل "إِقْرَأْ بِأَسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ" علق/۱؛ گاهی با إِخْبَار به مکتوب بودن "كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ" بقره/۱۸۳؛ یا إِخْبَار به وقوع در آینده "وَالْمُطَلَّقاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ" بقره/۲۲۸؛ یا مفروض بودن "قَدْ عَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِي أَزْوَاجِهِمْ" أحزاب/۵۰؛ یا به صورت جمله شرطیه "فَإِنْ أَحْصَرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ" بقره/۱۹۳ و "فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِمْ" مائده/۳۹ و... آورده است. و همچنین در تحریم و ترک فعل یا استحباب و کراهت از تعبيرات مختلف و متنوع استفاده کرده است که فقها و مفسران از آنها استفاده احکام فقهی؛ اعم از تکلیفی و وضعی می کنند.

۹) مفسران برای پاره ای از آیات الاحکام شأن نزول ذکر کرده اند؛ به این معنا که گاه این دست از آیات در پاسخ واقعه و یا سؤال و پرسشی نازل شده است، ولی روشن است که شأن نزول آیه، مخصّص حکم آن آیه نخواهد بود؛ یعنی آیه ای که درباره شخص یا

^۱ همو، ۳۹۹/۲۱.

اشخاصی نازل شد، در مورد نزول منجمد نشده، بلکه هر موردی را که در شرائط و خصوصیات با مورد نزول آیه مشترک باشد را شامل خواهد شد. این ویژگی را در عرف روایات «جری» می‌نامند. از این جهت می‌گویند: "المُورِدُ لَا يُخَصِّصُ الْوَارِدَ". روایات فراوانی نیز ناظر بر این مهم است. در روایتی امام محمد باقر^(ع) می‌فرمایند:

وَلَوْ أَنَّ الْآيَةَ إِذَا نَزَلَتْ فِي قَوْمٍ ثُمَّ مَاتَ أَوْلَاكَ الْقَوْمِ مَاتَتِ الْآيَةُ مَا بَقِيَ مِنَ الْقُرْآنِ شَيْءٌ وَلَكِنْ يَجْرِي أَوْلُهُ عَلَى آخِرِهِ مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ.^۱

۱۰) روش نگارنده در این نوشتار به تأسی از کتاب‌های آیات الاحکام، نخست طرح آیه و تبیین مفردات و جملات آن از حیث ادبی و لغوی است؛ سپس به بیان احکامی می‌پردازد که از آن آیه استنباط می‌شود؛ در پایان نیز در نهایت اختصار به ذکر نکاتی در ارتباط با احکام آیه با عنوان «فواید» برای استفاده بیشتر دانشجویان مبادرت می‌ورزد. شایان ذکر است که در این نوشتار تنها دیدگاه فقه امامیه در استفاده احکام فقهی از آیات شریفه مورد نظر است و در مواردی خاص به دیدگاه دیگر مذاهب اسلامی نیز اشاره شده است. همچنین در آغاز هر فصل به اهداف تدریس آن فصل اشاره شده است. در پایان آن فصل نیز کتاب‌هایی جهت پژوهش بیشتر دانشجویان معرفی شده است. در ضمن، جهت رعایت اختصار از تاریخ تدوین کتاب‌هایی در زمینه آیات الاحکام و معرفی کتاب‌هایی در این زمینه و همچنین از ترجمه بسیاری از جملات و فرازهای عربی از احادیث و اقوال فقها خودداری می‌شود.

^۱ عیاشی، تفسیر العیاشی، ۱۰/۱.

